

Müellifin Hayatı

Müellifin adı Ebû Hamid Muhammed bin Ahmed el-Gazzâlî'dir. Lakabı Huccetu'l-İslâm Zeynuddin et-Tusî'dir. Şafii fukahasıdır. Saygın bir İslâm âlimi olup Hicrî 450 senesinde Tus'ta doğmuştur.

Babası yün eğirip dükkânında satardı. Bu nedenle kendisi Gazzâlî diye anılagelmiştir.

Önceleri Tus şehrinde ilim tahsil etmiş, sonra Neysabur'a giderek İmâmu'l-Harameyn Ebû'l-Meâli el-Cüveynî'den dersler almıştır. Çok çalışarak kısa sürede büyük mesafe kat edip daha hocası hayatta iken parmakla gösterilir hale gelmiştir. Daha o vakitlerde pek çok kitap telif etmiştir.

Nizamu'l-Mülk ile görüştüğünde vezir ona izzet ü ikramda bulunup hürmet gösterdi. Bu esnada vezirin yanında bir grup ilim adamı vardı. Gazzâlî ile bu ilim adamları arasında birkaç oturum ilmî münakaşa tertip edildi. Gazzâlî bu münakaşalarda üstün gelen taraf olunca şöhreti her yana yayıldı, gelen geçen ondan söz etmeye başladı.

Vezir, 480 yılında Bağdat Nizamiye medreselerinde eğitim ve öğretimi İmam Gazzâlî'ye tevdi etti. Iraklılar İmam Gazzâlî'yi çok sevdiler ve ona değer verdiler.

488 yılında İmam Gazzâlî üstlenmiş olduğu bütün vazifelerden ayrılarak zühd hayatı yaşamaya karar verir, hacca gider. Hac dönüşü Şam'a uğrayıp bir müddet Dimişk'te bir zâviyede dersler verir. Oradan Beytü'l-Makdis'e geçerek kutsal mekânları ziyaret eder ve ibâdete yönelir. Sonra Mısır'a geçip bir müddet İskenderiye'de kalır. Daha sonra memleketi Tus'a dönerek inzivaya çekilir ve pek çok ilimde kıymetli eserler kaleme alır. Bu eserlerinden bazıları şunlardır: *Fıhıkta Vasît, Basît, Veciz, Hulasa, İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (en meşhur kitabıdır), usulü fıkıhta 503 yılında tamamladığı *Mustasfa ve Tehafütü'l-Felasife, Mihakku'n-Nazar, Mi'yarü'l-Ulum, el-Maksadu'l-Esna fi Şerhi Esmaullahi'l-Husna, Mişkätü'l-Envar, el-Münkiz mine'd-Dalâf, el-İktisad fi'l-İ'tikad, Ulumu'n-Nazar, Mearicu'l-Kudud fi Ahvali'n-Nefs, Makasidü'l-Felasife, Tenzihu'l-Kur'an anil Medain, el-Mearifu'l-Akliyye, Cevahiru'l-Kur'an, Fezaihu'l-Batiniyye, et-Tibr'il Mesbuk fi Nasihati'l-Muluk, Minhacu'l-Abidin*, 40 ciltlik bir tefsir olan *Yakutu't-Te'vil fi Tefsiri't-Tenzil* isimli eseri.³

İmam Gazzâlî Neysabur'a dönüp Nizamiye medreselerinde ders verdikten sonra tekrar memleketi Tus'taki evine döndü. Sûfîler için bir han ve hanın civarında ilim tahsil etmek isteyenler için bir medrese edindi. 505 senesinde Tus'ta⁴ vefat edene kadar hayatının geri kalanını Kur'an okuma, sûfîlerle sohbet etme, ders verme gibi hayır işleriyle geçirdi. Allah (c.c) İmam'a rahmet etsin.

2 A'lam, Zerkeli: 3/970.

3 Vefeyatu'l-A'yan, İbn-i Hallikan: 4/218

4 Tus, Horasan'da bir Fârisî şehridir.

Önsöz

Nimetini mukarrabinin cennet bahçelerinde kılan, bu nimeti kulları arasında özellikle tefekkür ehline bahşeden, mahlûkatı üzerine tefekkürü, hakîkati arayan kullarının kalplerinde yakînin kökleşmesi için vesile kılan, bu vesileyle kullarına sıfatlarıyla kendisini tanıma fırsatını veren, kendisinden başka ilâh olmadığına kalpten inanma imkânı sunan ve tefekkür eden kullarına azamet ve celâlini göstererek tenzihe şâyan olan Allah'a hamdler olsun.

O, her halde âdildir, tefekkür sahibi kulları da görerek ve delillerine vâkıf olarak buna şâhittir. Mütefekkirler O'nun hikmet sahibi, sonsuz güç ve ilim sahibi olduğunu bilir:

“Allah, adâleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de (bunu ikrar etmişlerdir. Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilâh yoktur.” (Âl-i İmrân, 18)

Allah'ı (c.c) bilmek için, yaratılıştaki harikaları görmek, mahlûkatın yaratılış hikmetlerini kavramak gerekir. Kalpteki yakîni kuvvetlendirmenin yolu budur.

Bu noktadan hareketle düşünen insanlar için, pek çoğuna Kur'an âyetlerinin işaret ettiği yaratılıştaki hikmetleri açıklayan bu kitabı kaleme aldım.

Allah (c.c) akıl nimeti bahşetmiş, ona vahiy ile doğru yolu göstermiş ve akıl sahiplerine mahlûkat üzerinde tefekkür etmeyi, ibretler almayı emretmiştir:

“De ki: ‘Göklerde ve yerde neler var, bakın (da ibret alın!)’”
(Yûnus, 101)

“Her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?” (Enbiyâ, 30)

Her akl-ı selîm kimsenin anlayacağı açık delilleri kavramak, Allah'ın (c.c) kullarına vaat ettiği güzelliklere ve sadete nâil olmanın yolu olan mârifetullahı pekiştirir.

Kitabı bölümlere ayırdım. Her bölümde, içerisinde geçen varlıkların yaratılış hikmetlerinden söz ettim. Ancak bu hikmetler idrak edebildiğimiz kadarıyla sınırlıdır. Yoksa tüm insanlar, mahlûkatı tek tek sayarak içlerinden birinin bütün yaratılış hikmetini ortaya koymaya kalksa bunda başarılı olamaz.

İdrak edebildiğimiz, Allah'ın (c.c) bize bahşettiğiyle sınırlıdır.

O'ndan dileğimiz rahmeti ve keremiyle bu kitabı faydalı kılmasıdır.

İmam Gazzâlî

Semâyı ve Bir Bütün Olarak Âlemi Tefekkür

Allah (c.c) şöyle buyurur:

“Üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki, onu nasıl bina etmiş ve nasıl donatmışız! Onda hiçbir çatlak da yok.” (Kâf, 6)

“Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Ferman bunlar arasından inip durmaktadır ki, böylece Allah’ın her şeye kâdir olduğunu ve her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz.” (Talâk, 12)

Bu âlem üzerine tefekkür ettiğinizde, onun gerekli olan tüm ev eşyalarını içerisinde bulunduran bir ev gibi olduğunu görürsünüz; gök çatı gibi yüksekçe, arz sergi gibi boylu boyunca uzatılmış, yıldızlar kandil misali yerli yerince konmuş, madenler hazine misali gizlenmiş, dahası bunların tümü amacı doğrultusunda kullanılmak için hazır hâle getirilmiş.

İnsan bu âlemden, içindeki her şeyi kullanma hususunda yetkili olan ev sahibi gibi. Bin bir çeşit bitki onun kullanımına hazır, hayvanlar onun hizmetinde.

Semâ yaratılmış, gözleri coşturan bir renk ve tonla boyanmış. Semâ zararlı ışık huzmeleriyle dolu olsaydı, gözlere zevk değil zarar verirdi. Oysa mavi ne hoş bir renk...

İnsan gökyüzüne baktığında, gördüğü sonsuzluğa doğru uzanan genişlikle içi ferahlar. Semâda Ay ve yıldızlar parıldadığında, ortaya çıkan manzara insanı bambaşka bir ruh haline büründürür.

Hükümdarlar, meclislerinde bulunan kişiler baktıklarında ferahlık duysun, zevk alsın diye buldukları yerin tavanını nakış ve işlemlerle, değerli mücevherlerle süsler. Ancak tekrar tekrar bakıldığında bir süre sonra bunlar ilk bakıldığı andaki duyulan zevki vermez, aksine bıkkınlık getirir. Halbuki semâ böyle midir? Gündelik yaşamın sıkıntıları katlanılmaz bir hâl aldığı anda, bu kimse hükümdar dahi olsa, gökyüzüne baktığında gördüğü harikulade genişliğin ve renk cümbüşünün verdiği hisle büyük bir ferahlık duyar.

Semâ yıldızlarla ve Ay'ın güzelliğiyle süslenmiştir. Ay'la birlikte gezegenler hareket halindedir. Gezegenlere bakarak yönler tayin edilir. Gökte doğudan ve batıdan gözlenebilen yollar vardır.

Denilir ki gezegenler yıldız kümelerinden ibarettir. Yolunu kaybeden onlara bakarak yolunu bulur. *“İçinde yörüngeleri olan göğe andolsun ki...”* (Zâriyât, 7) âyetiyle kastedilen şey, bu gezegenlerdir.

Tüm bu gök cisimleri açıkça dilediğini yaratmaya kâdir yaratıcıyı işaret eden, sonsuz ilmini gösteren delillerdir.

Sonsuz güç, ilim ve irade sahibi olan Allah ne yücedir!

Denilir ki, gökyüzüne bakmanın 10 yararı vardır: Üzüntüyü hafifletir, vesveseyi azaltır, korku hissini giderir, Allah'ı (c.c) hatırlatır, kalpte Allah'ın (c.c) azametini uyandırır, kötü düşünceleri bertaraf eder, sıkıntıya iyi gelir, aşk acısına teselli verir, sevenleri teselli eder ve o dua edenlerin kıblesidir.

Güneşin Yaratılışındaki Hikmetler

“Onların içinde Ay’ı bir nur kılmış, Güneş’i de bir چراغ yapmıştır.”(Nûh, 16)⁵

“(Orada) alev alev yanan bir kandil yarattık.” (Nebe’, 13)

Kuşkusuz Güneş’in yaratılması birtakım hikmetlere meb-nîdir. Vâkıf olabildiğimiz kadarıyla hikmetlerinden bazıları şunlardır: Güneş’in hareketiyle gece ve gündüz meydana gelir. Şayet gece ve gündüz olmasaydı dünya ve âhirete tal-luk eden işlerin zamanı bilinmez, her şey birbirine karışır-
dı. Güneş olmasaydı her yer zifiri karanlık olacağından insanlar iş göremez, geçimlerini temin edemezdi. Aydın-
lık olmasa hayatın tadı olmazdı. Güneş ışığı olmasa sa-
hip olduğumuz gözlerin bir anlamı olmaz, renkler birbi-
rinden ayırt edilemezdi.

Diğer yandan Güneş hiç batmayacak olsa, insanlar sükû-
nete ve dinlenmeye ihtiyaç duymalarına rağmen dinlene-
mez, gündüz ihtiyaç duyacakları enerjilerine yeniden ka-
vuşamazdı. Günün ağarmasıyla insanlar yeni bir enerjiyle

5 Kur’ân-ı Kerim’de Güneş’ten bahsedilen diğer bazı âyetler: “Gece ve gündüz, Güneş ve Ay O’nun âyetlerindedir.”; “Düzenli seyreden Güneş’i ve Ay’ı size faydalı kıldı; geceyi ve gündüzü de istifadenize verdi.”; “Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten, sonra Arş’a istivâ eden, Güneş’i ve Ay’ı emrine boyun eğdiren Allah’tır. (Bunların) her biri muayyen bir vakte kadar akıp gitmektedir. O, Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanmanız için her işi düzenleyip âyetleri açıklamaktadır.”

işlerine yönelir, bedenlerine ağır gelen işlere yeniden koyulabilir. Gecenin karanlığı çökmeyecek olsa, yırtıcı hayvanlar avlanma hırsıyla sürekli bir hareket ve av peşinde olurdu.

Her gün tekrarlayan Güneş'in doğuşundan sonra batışı ile yeryüzü, üzerindeki canlılar ve bitkiler Güneş'in kavurucu sıcağından nefes alma fırsatı bulur, yanarak telef olup gitmez.

Güneş vermiş olduğu aydınlık bakımından evdeki kandil gibidir; aydınlığıyla etraf görülür, gidilecek yol belirir. Yine sıcaklığıyla Güneş, yemek pişirmek için yakılan ocak gibidir; ateşle yemekler pişirildikten sonra başkası gelir ondan istifade eder.

Güneş her daim aydınlığı ve karanlığı peşinden sürükleyerek yeryüzü sakinlerinin hizmetindedir; her ne kadar aydınlık ve karanlık ezeli iki düşman gibi olsa da her ikisi de âlemin menfaati için çalışmada yardımlaşma içerisindedir. Bu noktaya işaretle Allah (c.c) Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurur:

“(Resûlüm!) De ki: Düşündünüz mü hiç, eğer Allah üzerinizde geceyi tâ kıyâmet gününe kadar aralıksız devam ettirse, Allah'tan başka size bir ışık getirecek tanrı kimdir? Hâlâ işitmeyecek misiniz? De ki: Söyleyin bakalım, eğer Allah üzerinizde gündüzü tâ kıyâmet gününe kadar aralıksız devam ettirse, Allah'tan başka, istirahat edeceğimiz geceyi size getirecek tanrı kimdir? Hâlâ görmeyecek misiniz?” (Kasas, 71-72)

Güneş'in yaklaşıp uzaklaşmasıyla mevsimler meydana gelir; bitkiler yeniden yeşerir, hayvanlar kurak yerlerden yeşil alanlara göç ederek yaşamlarını sürdürür.

Sonra Dünya'nın Güneş'in yörüngesinde dönmesiyle seneler meydana gelir.

Güneş, yaratıcısı tarafından kendine gösterilen bir yerden, her gün doğar, yine başka bir yerden batır. Güneş doğup batmasa gece ve gündüzler meydana gelmez, zaman bilinmezdi. Sürekli karanlık olsa tüm yaratıklar yok olurdu.

Allah geceyi adeta gündüzün üzerine bir örtü, bir dinlenme zamanı, gündüzü ise geçimi temin etme zamanı kılmıştır.⁶ Gece gündüzün içinde, gündüz de gecenin içinde kaybolur, belirli bir hesapla azar azar artar ve eksilirler.⁷

Güneş'in yüzünü biraz çevirmesiyle mevsimler meydana gelir. Semânın ortasından biraz kayınca havalar soğur, kış mevsimi girer, tam ortada belirince, havalar ısınır, yaz günleri başlar. Güneş ortalarda bir yerde durursa, serin günler başlar. Böylece, mevsimlerin ardı ardına gelmesiyle tüm canlılar için hayat değişen çehresiyle sürer gider.

Kışın, ağaç ve bitkilerin bünyelerindeki ısı dönüşümü, meyve ve ürünlerin oluşmasına zemin hazırlar. Gök

6 "Geceyi bir örtü yaptık. Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık. Üstünüzde yedi kat sağlam göğü bina ettik." (Nebe', 10-12)

7 "Allah, geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar; Güneş ve Ay'ı emri altına almıştır. Her biri belirtilmiş bir süreye kadar akıp gider. İşte (bütün bunları yapan) Rabbiniz Allah'tır. Mülk O'nundur. O'nu bırakıp da kendilerine taptıklarınız ise, bir çekirdek kabuğuna bile sahip değillerdir." (Fâtır, 13) (Gecenin gündüze, gündüzün geceye sokulması, gecenin gündüzün yerini, gündüzün de gecenin yerini almasıdır. Başka bir ifadeyle, birinin kısalmasıyla diğersinin uzamasıdır. Güneş ve Ay'ın belirtilen süreye kadar akıp gitmesi, kendi yörüngeleri etrafında dönüşlerini kıyamete kadar sürdürmeleri veya Güneş'in bir yılda, Ay'ın da bir ayda dönüşünü tamamlamasıdır.)

"Gece ve gündüzün değişmesinde (uzayıp kısalmasında) Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde, (Onu inkâr etmekten) sakınan bir kavim için elbette nice deliller vardır!" (Yûnus, 6)

bulutlanır, yağmurlar yağar, tabiat sertleşir, canlıların vücut direnci artar.

İlkbaharda, tabiatta bir canlanma gözlenir; bitkiler yeşerir, ağaçlar çiçek açar, hayvanlar içgüdüleriyle nesillerinin devamı için çiftleşmeye meyleder.

Yazın, kışın ve baharın geçmesiyle dinlenen hava meyvelerin olgunlaşmasını sağlar. Yeryüzü atıklarından kurtularak kurumaya yüz tutar.

Sonbaharda rüzgârların etkisiyle hava temizlenir, yazın oluşan mikroplar kırılır, geceler uzar. Zaman ekip dikmeye elverişli hâle gelir.

Mevsimlerin sayamadığımız daha nice güzellikleri vardır. Elbette tüm bu değişiklikler bir anda olup biterek canlıları şok etmez, mevsimler arası geçiş, zaman içerisinde oldukça yumuşak bir şekilde gerçekleşir.

Tüm bu olaylar, sonsuz ilim ve hikmet sahibi Allah'ın (c.c) ilâhî nizamının kusursuz bir şekilde işlediğini göstermektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Dünya Güneş'in yörüngesinde döner. Bu dönme süresince dört mevsim ardı ardına yaşanır, bir yıl meydana gelir. Böylece olayların tarihi doğru bir şekilde tespit edilebilir.

Güneş'in doğuşu da hikmetlerden uzak değildir. Şayet Güneş sürekli doğduğu yerde kalsaydı, sadece Dünya'nın o tarafı aydınlanır diğer taraflar, dağların ve diğer doğal yükseltilerin engellemesiyle Güneş ışığından yararlanamazdı. Halbuki Güneş, günün ağarmasıyla doğudan